

TERRA ALTA

31 MAIG 1987

SALUTACIÓ

El nom de la Serra de Pàndols, ens sugereix immediatament la imatge de la guerra d'invasió del 1936-39. Escenes dramàtiques viscudes per moltes persones conegudes nostres i que no són aquells soldats anònims que patiren en tantes batalles com ens explica la història.

Es per tan un nom molt lligat al nostre passat més recent, i per tan que no podrem oblidar ni deixar de conèixer.

Gandesa i la seva comarca LA TERRA ALTA, formen part entranquablement d'aquesta Catalunya del Sud tan suggerent, i moltes, massos vegades tan desconeguda i oblidada.

La vila en si, amb la seva església de portalada romànica de l'escola de Lleida amb un regust molt arcaic oom els cellers cooperatives, com el del Pinell, a l'hora que el paisatge d'oliveres, vinyes i atmellers, tan mediterrani i per tant tan nostre, fan un conjunt atraient.

Tot plegat, la història i el paisatge, el record de la mort i la realitat de la vida, fan que si de veritat volem "Conèixer Catalunya", no podem oblidar la Terra Alta.

Anem-hi.

Ball del Manilet de les fadrines de Prat de Comte, a la Terra Alta. fet damunt de l'era.

GEOGRAFIA FISICA

Es una de les comarques de l'Ebre, encara que només arriba al riu per una llenca estreta situada a la dreta de l'aiguabarreig amb el Matarranya. Es una comarca extensa, limitrofa amb Aragó, i d'ací li ve probablement el tret més distintiu: el de ser la comarca seguida per la ruta tradicional entre Catalunya i Castella travessant Aragó pel Sud.

El veritable camí d'Aragó passava per Lleida sense travessar l'Ebre. Al sud del riu la Depressió de l'Ebre s'estreny i cap camí de ponent no ha assolit mai una categoria semblant.

Els congostos i canyons de l'Ebre impossibiliten qualsevol ruta de penetració per la Ribera i els Ports de Beseit i els de Morella barren el pas pel Matarranya, només les superfícies tabulars de Terra Alta permeten, un cop s'ha ascendit el replà de Gandesa, de travessar els relleus aragonesos similars amb l'orientació WSW que mena a Castella.

Els terrenys més antics de Terra Alta constitueixen el braç interior de la Serralada Pre-Litoral i son constituïts per materials mesozoics dels períodes triàsic i juràssic amb liàsic a la base. En el triàsic són característics els tres pisos de gresos i materials detrítics a la base, calcàries i dolomies al mig i argiles damunt (com es pot veure al Coll de les Camposines al NE de Gandesa). El juràssic també es compost d'argiles i calcàries. Un segon grup el componen els terrenys del terciari mitjà o oligocènic, els que més influeixen, per la superfície que ocupen, en el paisatge de Terra Alta, que els deu la fesomia tabular. El constitueixen materials detrítics, argiles i evaporites. La confusió és fàcil amb els materials miocènics, més tendres (margues, argiles) i atacables per l'erosió, que hi excava comques petites.

L'estil juràssic abunda més en els materials triàsics que no pas en els d'època liàsico-juràssica. Visible, per exemple, entre Horta de Sant Joan i la Serra de l'Espina, consisteixen essencialment en eixos anticlinals les voltes dels quals han estat energicament atacats i esventrats per l'erosió, alhora que el fons dels sinclinals era respectat. En resulta un relleu invertit, amb valls estretes on hi havia hagut les voltes anticlinals, i moles aïllades als antics fons sinclinals. Un tercer element, ja més comú: una falla llarga i potent, de centenars de metres, separava nitidament aquesta serralada mesozoica de la Depressió de l'Ebre, cenozoica. Però es rarament visible, car sol estar empastada per masses de pinyolenc oligocènic adossades al muntanyam calcari. Son conegudes per l'origina-

.../...

.../...

litat de les formes les Roques del Benet, anomenades així per qué recorden Montserrat.

Els Ports assoleixen a la comarca altituts importants: 1.374 m. a la Penya Cervera. 1.204 m a la Mola del Lli. 1.182 m i 1.189 m a la Serra de l'Espina. 1.076 al Tossal d'En Grilló, 1.073 al de Joan Gran i 542 m. a la Serra dels Pesells.

Un contrafort molt més modest pren la direcció de gregal. Aci la serrallada perd el gruix i resta reduïda a una aresta carenada que apareix com un bombament discontinu i gairebé amable (caracter que no ha evitat els accidents aeris quan els avions volaven baixos) contemplat des de Terra Alta, com un roquissat ferestec i inaccessible vist des de la Ribera. Son la Serra de Pandols amb un contrafort ponentí que s'eleva a 709 m. PUIG CAVALLER i Serra de Cavalls (660 m.)

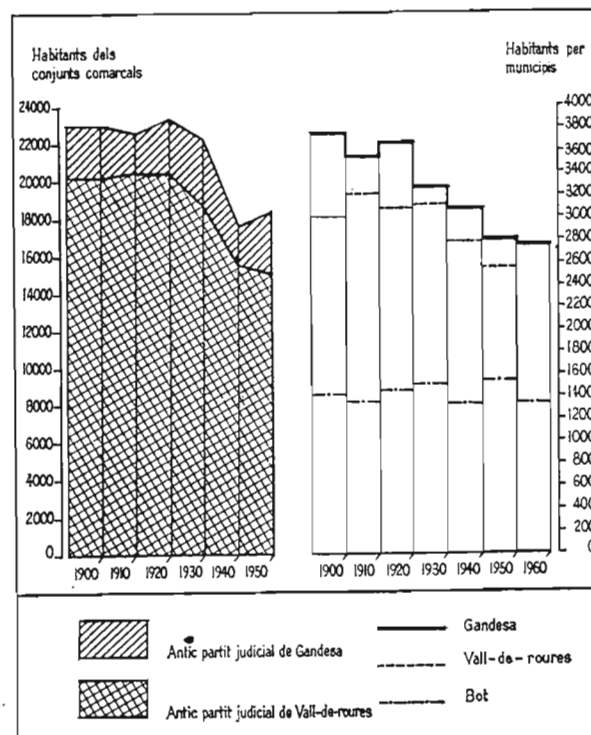

EXTENSIO GEOGRAFICA DELS MUNICIPIS

TERRA ALTA

<u>municipis</u>	<u>km²</u>	<u>municipis</u>	<u>km²</u>
Arnes	42,53	Maella	174,57
Batea	127,55	Nonasp	111,09
Bot	34,70	el Pinell de Brai	56,88
Caseres	42,59	la Poble de Massaluca	43,18
Corbera de Terra Alta	52,89	Prat de Comte	26,39
la Fatarella	56,23	Vilalba dels Arcs	67,09
Favara de Matarranya	105,83		
Gandesa	70,79	Terra Alta	1 131,53
Horta de Sant Joan	119,22		

EVOLUCIO DE LA POBLACIO A LA COMARCA

Terra Alta i Matarranya: Evolució poblacional durant el segle XX

Les gràfiques són prou expressives de la pèrdua de població experimentada per ambdues comarques o, més exactament, per Gandesa i Vall-de-roures i llurs antics partits judicials. El paral·lelisme, però, es romp en alguns casos: així Bot, a la Terra Alta, manté una estabilitat remarcable, a base de petits increments tallats per sacades més brusques

EL COOPERATIVISME I LA PRODUUCIO VINICOLA I D'OLI

La historia del cooperativisme a la comarca de Terra Alta es remunta a la primeria del segle XX, amb la construcció l'any 1918 de la cooperativa del Pinell de Brai i el 1919 la de Gandesa. Obres de l'arquitecte Cèsar Martinell i els frescs decoratius de la del Pinell fets per Xavier Nogués.

La necessitat de l'elaboració de l'oli i del vi va ser la causa del sorgiment de les cooperatives.

El vi tradicional de Terra Alta, és blanc brisat, d'intensa carcanada i alta graduació. Es un vi protegit avui per la denominació d'origen "Terra Alta", que obté una bona sortida al mercat interior. La varietat garnatxa blanca, que és la majoritaria en tota la comarca, n'es la base i el tipus "Terra Alta Blanc", de color de palla i graduació de 13 a 16 graus, és en la seva gran majoria originat per aquesta varietat.

El macabeu és una varietat blanca que es va introduir amb èxit a la comarca. El clima sec i esventolat d'aquesta zona i també la baixa pluviositat i l'alta insolació són ideals per al macabeu, que no pateix en aquesta comarca les podridures i els mildius, als quals tan propens és al Penedès.

Son també clàssics de la comarca el "claret de Terra Alta" i el "negre Terra Alta" de les varietats carinyena i garnatxa, amb predomini del primer.

Els vins de la denominació d'origen "Terra Alta" embotellats són principalment obra de les cooperatives. Les més importants són: la Cooperativa Agrícola de Vilalba dels Arcs, on s'elabora vi blanc de les vinyes del mateix poble; la Cooperativa Agrícola de Gandesa, elabora vins blancs, negres i mistela; la Cooperativa Terr. Alta Vinicola Societat Cooperativa fa vins procedents de les Cooperatives de sis pobles (Bot, Favara, Nonasp, La Pobla de Masaluca, Vilalba dels Arcs i Batea); aquests son criats, envellits i embotellats a les instal·lacions de la Cooperativa de Batea; comercialitzen vi blanc, negre, claret i rosat; la cooperativa Agrícola de la Fatarella. on fan vi blanc.

En total hi han 11 cooperatives amb 2177 socis. El 81,81 % de les cooperatives tenen menys de 300 socis. El valor de les seves instal·lacions és de 102.006.846,-pts que representen una mitjana per cooperativa de 9.273.349,-pts.; es amortitza un 59% del capital.

Cinc cooperatives tenen Caixa rural. A causa de les dificultats existents per a la comercialització del vi produït a la comarca, l'any

.../...

1973 sorgí la iniciativa de creació d'una cooperativa de segon grau a Gandesa, que agrupés les de caràcter local i les dotés d'unes estructures més adequades. Aquest intent va fracassar a partir de la iniciativa dels dirigents de la Cooperativa de Batea de construir una planta embotelladora amb una capacitat de 3000 ampolles/hora i que va suposar una inversió de 20 milions de pessetes. Unicament es va formar l'agrupació de Batea amb Nonasp, Maella i Favara.

L'any 1974 la producció de vi era de 182.347 hl. dels quals 7.026,40 se'ls quedaven els socis i 175.320,86 es dedicaven a la venda. La producció d'oli era de 384.527 kg. dels quals 263.659 foren per els socis i 120.968 es comercialitzaren a través de les cooperatives: 19.868 quedaren per el mercat local i 101.000 foren comercialitzats al mercat provincial, fonamentalment a les ciutats de Reus i Tortosa.

La capacitat d'emmagatzement d'oli a la comarca es de 1.072.140 kg. Per al vi es de 246.590 hl. que supera també en uns 64.000 hl. la producció actual.

L'evolució dels preus de l'oli, prenent com a referencia les dades de les cooperatives entre 1970 i el 1974 fou del 117,36 %, és a dir de 38,83 a 100 pts/kg.; mentre que l'evolució dels preus de vi ha presentat en aquest temps un increment del 63,95 % de 659,42 pts/hl. a 1.081 pts/hl.

El preu de l'ametlla també va experimentar un increment del 55% la mollar i d'un 26,66% la forta entre 1970 i 1974.

La darrera iniciativa de cooperativisme agrícola de Terra Alta ha estat una cooperativa panificadora que aplega els municipis de Bot, Horta de Sant Joan, La Fatarella, el Pinell de Brai, Vilalba dels Arcs i la Pobla de Masaluça.

CLIMA

En l'aspecte climàtic Terra Alta és en certa manera, una zona de transició entre, d'una banda, les regions marítimes i, de l'altra, les terres interiors, seques i continentals.

El caràcter muntanyós del país fa que les condicions, en detall, hi siguin molt variades, bé que, en conjunt, l'ambient hi sigui una mica més sec que al vessant marítim dels Ports de Beseit. Perquè, a la pràctica gairebé la totalitat de la comarca és situada ja al vessant interior, sec i continental del muntanyam catalanídic.

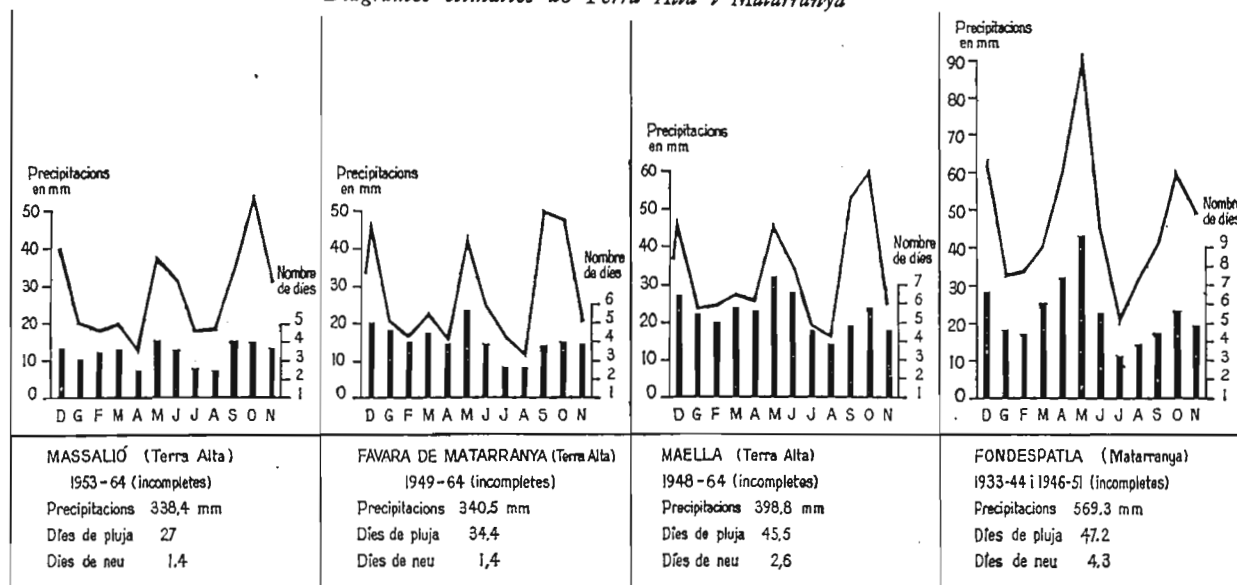
La ciutat de Gandesa té una temperatura mitjana actual de 14,6°C. i un període fred relativament llarg: temperatures mitjanes subhivernals (compreses entre 5°C i 10°C) durant quatre mesos, novembre, desembre, gener i febrer. Les temperatures estivals (mitjanes mensuals superiors a 20°C) duren també quatre mesos: juny, juliol, agost i setembre. Tant el període fred com el calent són, doncs, llargs i, relativament, durs. Evidentment, si comparem aquest règim tèrmic amb el de les terres pirinenques, per exemple, trobarem que és molt temperat.

Les precipitacions, que a Gandesa estan pels volts de 400 mm. anuals i 50 mm. els tres mesos d'estiu, són força baixes. I l'ariditat encara augmenta quan ens acostem a l'extrem occidental de la comarca.

El clima de Terra Alta és doncs mediterrani de tendència una mica continental. Comença a fer pensar, en alguns aspectes, que ja som a prop de les planes continentals de l'Ebre i del Segre.

La continentalitat i l'ariditat s'atenueu, naturalment, a la part alta de les muntanyes on les condicions són més fresques i una mica més humides.

Diagrames climàtics de Terra Alta i Matarranya

Malgrat la uniformitat del substrat calcari en tota la zona, la situació geogràfica i climàtica, repartida entre la influència temperada marítima que penetra pel tram inferior del riu Ebre i la continental estèpica provinent de la depressió de l'Ebre, condicionen junt amb el clima i l'estatge altitudinal (300-650 m), el tipus de vegetació climàtica present en gran part de la comarca de la Terra Alta.

El clima correspon al de la Baixa Muntanya, més temperat a la banda oriental, tipus Tivissa i més fred i àrid a la banda central i occidental, tipus Gandesa i Calaceit. (Bolòs & Vigo 1984).

Les comunitats climàtiques pertanyen a *Quercetum rotundifoliae* (alzinar de carrasca), que queda limitat a uns quans enclavaments de la Serra de la Fatarella i La Pobla de Massaluca i al *Quercetum ilicis galloprovinciale junipero-queratonia rotundifoliae* (alzinar litoral continentalitzat) corresponent a la Serra de Pàndols i a la base dels Ports.

Les espècies més característiques de la zona són:

Quercus rotundifoliae (Carrasca)

Pistacia terebinthus (Noguerola)

Teucrium pseudochamaepitys (Iva borda)

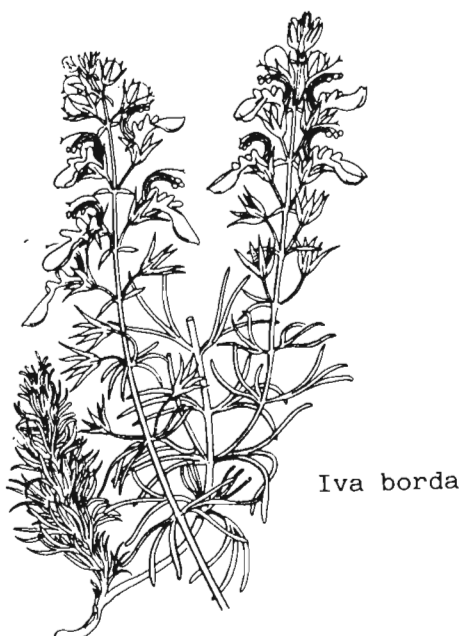
Teucrium aragonense

Dictamnus hispanicus (Gitam)

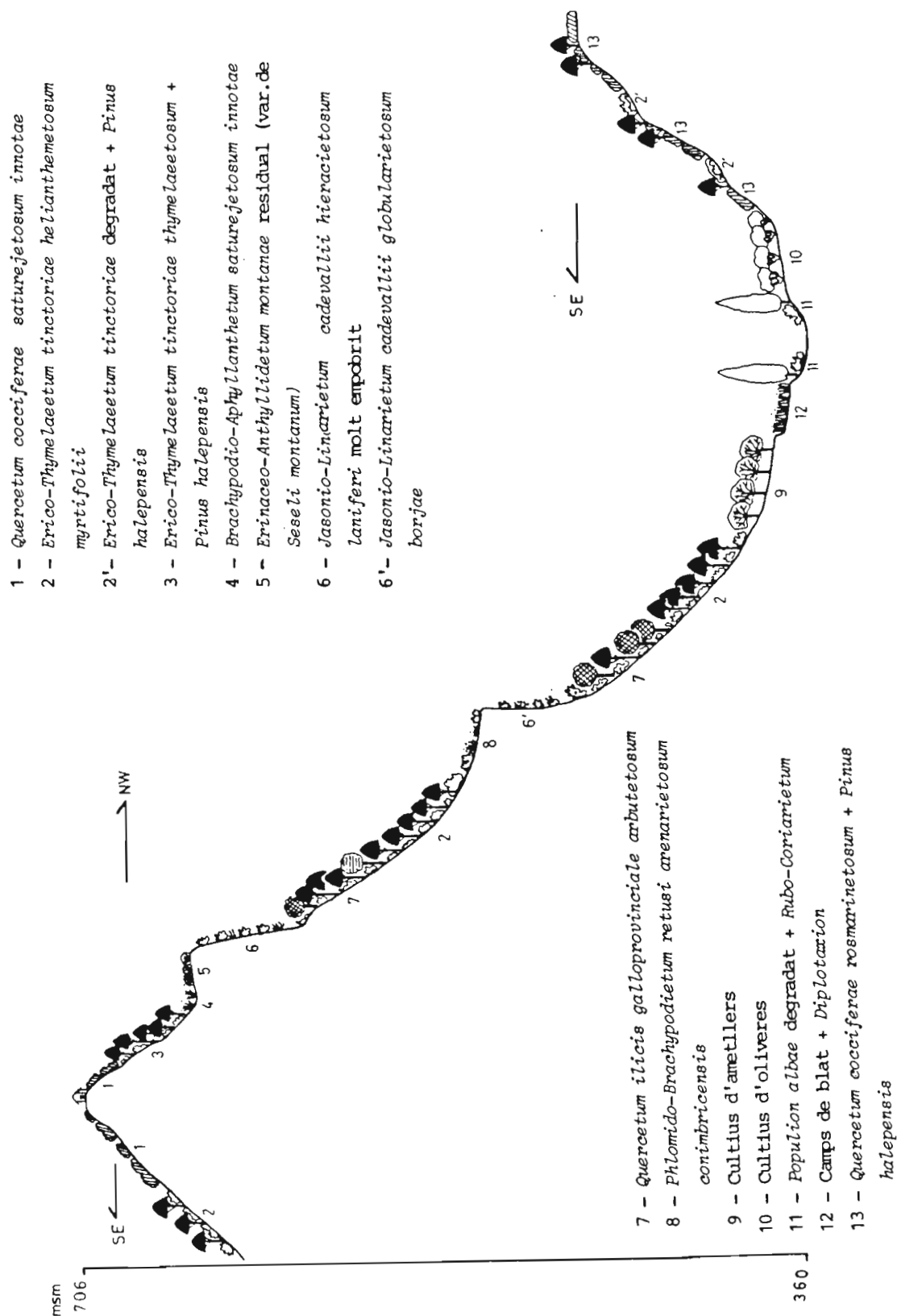
Centaurea scabiosa (Gratabous)

Cirsium pirenaicum

Satureja incuta, i d'altres.

Montalvo (Serra de Pàndols) , transecte des del barranc de la Fonteta.

Gandesa

*D'or, un guant d'atzur
(escut emprat almenys
entre 1583-1854).*

El terme municipal de Gandesa, de 70,79 km² d'extensió, forma un extens altiplà -en la plataforma estructural que centra la Terra Alta- voltada de muntanyes especialment a la banda meridional i oriental: Puig Cavaller(706 m), serres de Pàndols(709 m), dels Volendins(en gran part a Bot) i de Cavalls(660 m a l'extrem de llevant del terme); les restants elevacions són molt menys destacades: coll de la Font(E), serra del Mas d'en Grau(N), serres del Calar(W) i de les Puntetes(NW). Les aigües del seu territori són tributàries de l'Ebre: el riu de la Canaleta o, simplement, la Canaleta, la vall de la Font de l'Aubà que després agafa el nom de Riu Sec, i la vall de Voravall o de Barball.

La ciutat de Gandesa és l'únic nucli de població del municipi, que comprèn, a més, el santuari i el balneari de la Fontcalda i el poblíat ibèric del Coll del Moro(entre altres jaciments arqueològics).

Gandesa és un nus importantíssim de carreteres des del temps dels romans, on s'encreuaven les comunicacions entre els actuals territoris de Catalunya, Aragó i el País Valencià: la Via Edetària, que anava de Saragossa a Tortosa, i la Via Augusta, que anava de Tarragona a València. En l'actualitat Gandesa es troba comunicada principalment per la carretera N-420, procedent de Reus, Falset i Móra d'Ebre, que després de travessar la ciutat continua vers Calaceit i Alcanyís fins a Caminreal o Alcolea del Pinar.

ECONOMIA I DEMOGRAFIA

L'agricultura ha estat i és encara en una bona part la principal font de riquesa, i Gandesa és el segon productor de vi de la comarca, després de Batea. El sector forestal ocupa el 21,73% de la superfície total del terme, mentre els conreus(4463 ha) representen un 63,05%. El regadiu representa una xifra exíguia, destinat a hortalisses. La vinya, dins l'alta qualitat de tota la comarca, ocupa 3112 ha (gairebé un 70% dels conreus), seguida dels cereals, els ametllers i l'olivera.

En els deu darrers anys s'ha incrementat el nombre de caps de porcs i s'han creat explotacions importants com Borràs Amades i Agrotesa; el nombre total de truges es pot apropar a 1500.

.../...

En la indústria destaquen les manufactures de paper i cartó, especialment paper destinat a pastisseries, paper timbrat i caixes de llumins. També l'elaboració i comercialització dels vins amb denominació Terra Alta sobretot per la Cooperativa Agrícola de Gandesa i per Pere Rovira(vins generosos). La construcció de la Central Nuclear d'Ascó donà des del 1974 al 1983 una mitjana de 200 llocs de treball a gent de Gandesa i uns 600 a tot Terra Alta. Aquesta gran obra ha produït un profund canvi sociològic a la zona; molts pagesos deixaren el seu treball habitual atrets per un jornal alt i una feina suau, conreant les terres els dissabtes i els diumenges.

LA CIUTAT I ELS SEUS MONUMENTS

La ciutat de Gandesa s'alça a 368 m d'altitud, en un turó poc destacat de la plana, que coronava l'antic castell. El nucli antic, marcat per la Carretera de Bot, la plaça de la nova casa de la ciutat, l'avinguda de València, la plaça de la Farola, l'avinguda d'Aragó, de forma arrodonida, i el carrer del Pou Nou (amb l'antiga bassa), estigué fortificat des del segle XIV al XIX: protegit per un vall de sis metres d'amplada i quatre de profunditat, les cases es comunicaven totalment a través dels teulats primer per ponts de fusta i després de pedra(a la fi del segle passat l'ajuntament els féu treure). Centra el nucli antic la plaça de l'Església, porticada en part, amb l'antiga casa de la vila i altres edificis interessants, que es continua pel Carrer Major fins al Portal de Santa Anna, on hi ha la nova casa de la ciutat.

L'església arxiprestal de l'Assumpció es degué començar a construir poc després del 1190 i la seva construcció es degué acabar ja entrat el segle següent. De l'obra primitiva resta part de la façana amb la gran portada i una ampla arcada a l'interior que descansa sobre dos parells de columnes amb els corresponents capitells treballats. El més notable és la portada de cinc arcs en degradació sostinguts per tres columnetes per banda amb capitells i arquivoltes ornats amb temes vegetals, geomètrics i figures humanes. És un dels millors exemples de l'arquitectura romànica de l'escola dita de Lleida, barreja de romànic i d'ornamentacions d'inspiració moresca.

La resta de l'edifici correspon a l'ampliació feta a la fi del segle XVIIa càrrec del mestre de cases Ignasi Gascon. D'aquesta etapa constructiva resten una bona part dels murs externs i sobretot, l'esvelt campanar de base quadrada, cossos

.../...

.../...

superiors amb angles arrodonits i ornats de ressalts verticals, a a manera de columnes adossades i acabada amb una elegant torrella, malmesa pels impactes artillers l'estiu del 1938. Actualment s'ha incoat expedient per declarar tot l'edifici monument històrico-artístic i la Generalitat hi fa unes considerables millores.

El segon edifici en importància és el conegut per La Presó, situat al carrer del Castell. Hom pretén que és l'antic castell-palau dels santioanistes, bé que sembla que el castell de Gandesa era més amunt i en resten només visibles murs aprofitats per a bastir noves cases prop de la plaça i l'església. És un edifici que té elements dels s.XII o XIV, manifestes en la

*L'elegant campanar
de l'església arxi-
prestal de l'Assumpció
de Gandesa, mal-
mes en la darrera
guerra civil*

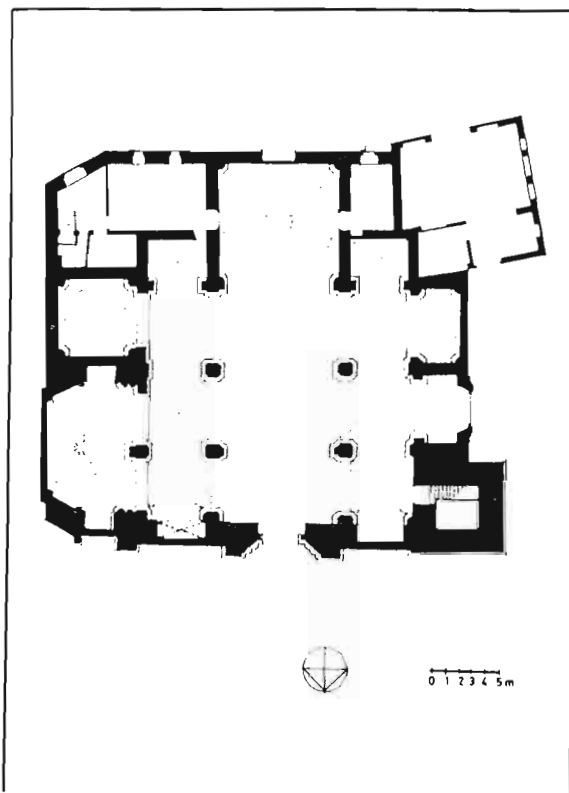
façana que mira al carrer del Castell, on hi ha un portal d'arc apuntat amb grans dovelles i dos finestrals de construcció similar, a la planta baixa, un d'ells totalment cegat. L'edifici fou totalment reformat i ampliat al principi del s.XVII segons l'escut parlant de la vila -una mà o guant de cap per avall i les lletres SA- i la data de 1609, que figura en la dovella central d'un altre portal.

L'antiga casa de la vila és un edifici senyorial del s.XV, molt transformat per l'obertura de noves finestres i canvi d'estructura interna, però que guarda encara elements que revelen l'antiga noblesa de l'edificació.

Es destaca també la Casa dels Liori, el noble llinatge establert a la vila des del s.XIV, senyors de béns i drets a Ascó, Beseit, Fórnoles, Rossell, Nules, Tortosa i altres indrets (dintre el terme de Gandesa posseïen la vall que hi ha damunt la Fontcalda, coneguda antigament per la vall de Liori).

També és important la Casa pairal dels Sunyer, un altre antic llinatge gandesà documentat des del 1593, que posseïa l'antic Mas d'en Sunyer, que dona nom a tota una partida del terme.

La Casa pairal dels Barons de Purroi, situada al mateix carrer que la casa dels Liori i els Sunyer, és un gran edifici neoclàssic amb una portalada i un pati interior molt senyorials.

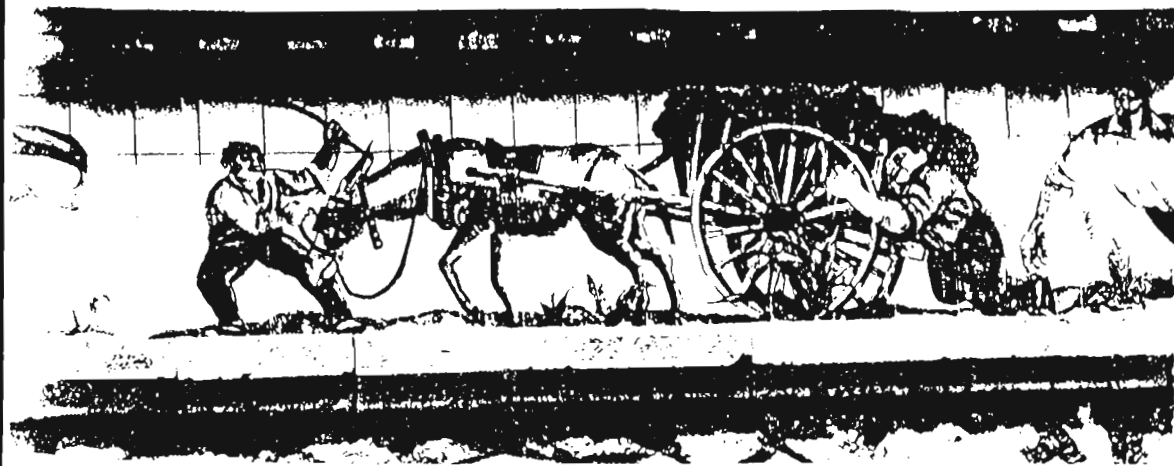
*L'església de
Santa Maria de
Gandesa (planta del
Servei del Patrimoni
Arquitectònic de
Catalunya)*

*El carrer de
Comerç amb la
notable portalada
romànica de
l'església arxipres-
tal de l'Assumpció
al fons*

Un altre edifici noble, encara que reformat exteriorment durant aquest segle, és Ca l'Inquisidor, propietat de la família Figueres d'Ossó, descendents dels inquisidors de la Castellania d'Amposta.

Entre els edificis edificats en època contemporània, sobresurt el notable celler cooperatiu de la Cooperativa Agrícola de Gandesa, fet bastir per Cèsar Martinell (1919), dins la característica estètica modernista; és interessant per les voltes catalanes de rajola plana que es recolzen en arcs parabòlics d'obra vista que constitueixen la coberta. Degradat en els darrers anys, ara s'ha arribat a un acord amb la Generalitat per a la seva restauració.

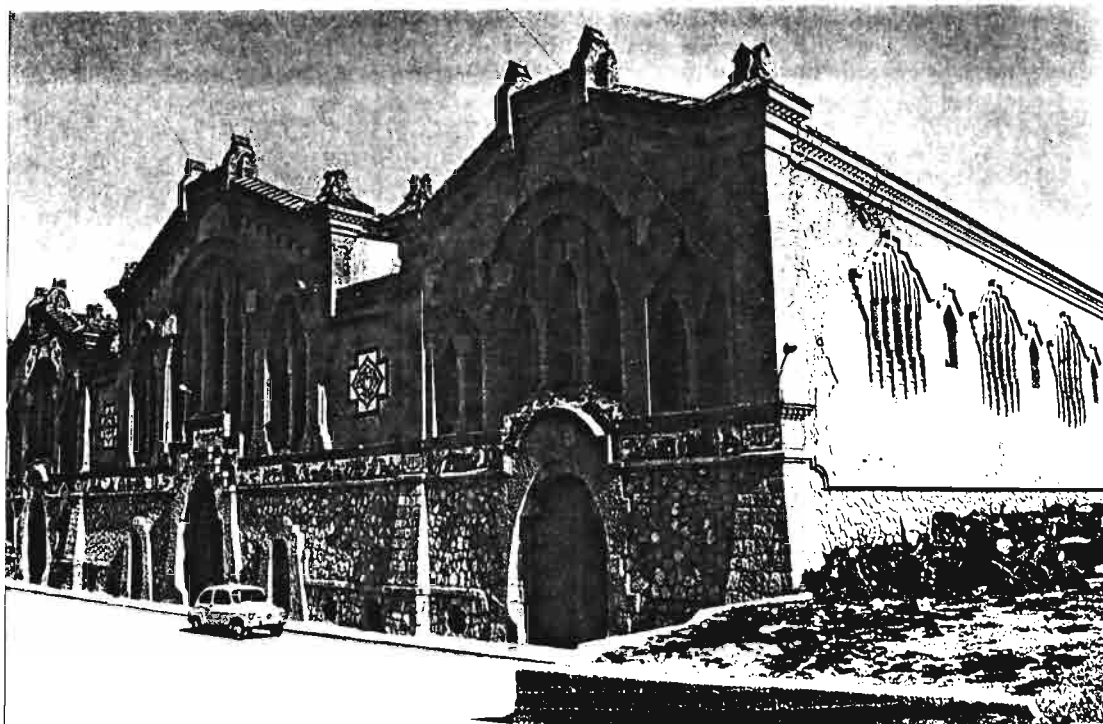
*plafons de ceràmica
que Xavier Nogué
realitzà per al
celler cooperatiu
del Pinell de Brau,
el més important
dels cellers mode-
nistes fets per
Cèsar Martinell*

El Pinell de Brai

El municipi està situat al sud-est de la comarca, al límit amb la Ribera d'Ebre(Miravet) i el Baix Ebre(Benifallet).

La vinya, conreu molt important en temps passats, perd importància cada any a favor de l'arboricultura i, més concretament, de l'ametller. La ramaderia també és un recurs econòmic important; hi ha una trentena de granges avícoles, porcines i cunícoles. A la vila es confeccionaven senalles i sàrries de palma. S'exploten els boscos de pins i té un pes considerable en l'economia del terme l'extracció d'argila refractària(unes 10000 tones anuals fins fa pocs anys) per a la fosa i la fabricació de porcellana, ciments especials i materials refractaris per a la construcció.

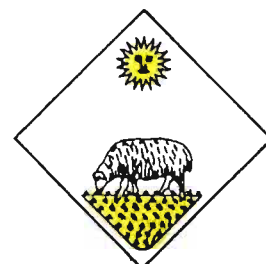
El Celler Cooperatiu o molí d'oli i celler del Sindicat Agrícola fou començat a construir per l'arquitecte Cèsar Martinell l'any 1918. Consta de tres àmplies naus cobertes a doble vessant per teulades de fusta que recolzen sobre diversos arcs elíptics de maó vist. Aquests arcs tenen els carcanyols perforats per arquets. Separen les naus unes arcades, més baixes, amb les columnes inclinades. L'estructura d'arcs elíptics de diafragma, per sostenir l'embigat, és excepcional en aquests tipus de cellers, i d'una gran bellesa. A la façana es combina l'obra de pedra(opus incertum) als baixos, amb les arcades que emmarquen els finestrals al pis alt, de maó vist. Separa amb dues parts un fris ceràmic de Xavier Nogués que ha fet cèlebre aquest celler cooperatiu. Sembla que fou el mateix arquitecte Martinell qui demanà a en Nogués aquesta decoració. Les rajoles de ceràmica, però, no foren col·locades a la façana del celler fins fa pocs anys, ja que quan Nogués les envià el Sindicat travessava un període de debilitat econòmica. Potser que aquest fet, que durant molts anys restessin en caixes al soterrani, presservà les rajoles dels estralls que sofriren aquests pobles durant la guerra civil. Al fris ceràmic es representa la verema, les premses de vi, el tastavins, el premsat de les olives i diverses alegories que es completen amb una escena de caçadors embriacs. L'esbós per al montatge del fris fou cedit al museu del vi de Vilafranca del Penedès.

El Celler Cooperatiu del Pinell de Brui és l'obra d'aquest tipus de les fetes per Cèsar Martinell més valorada, tant per les solucions arquitectòniques de l'interior com pel famós fris ceràmic de Xavier Nogué que orna la façana

Prat de Comte

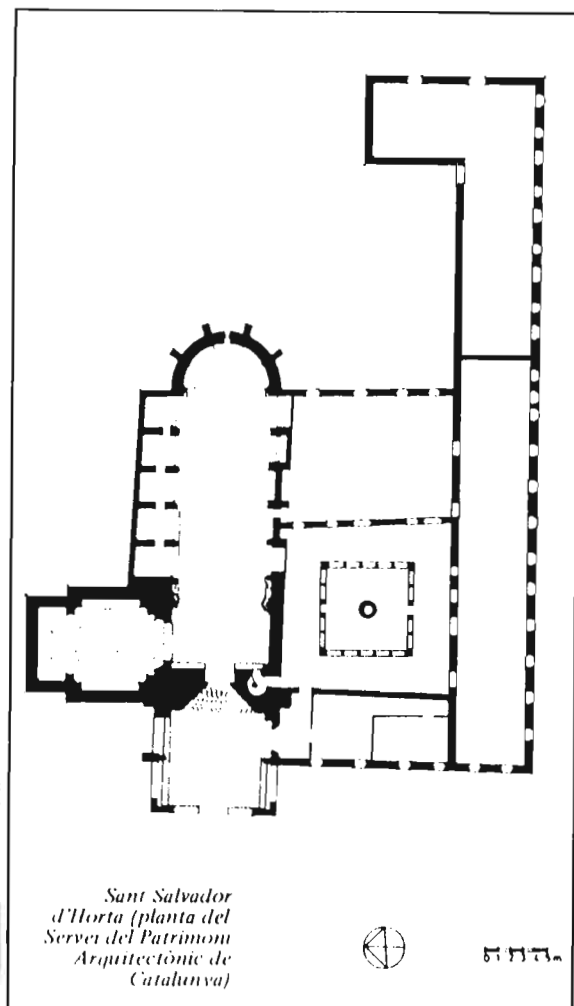
D'atzur, una ovella d'argent pasturant sobre un prat d'or en forma de terrassa isolada, acompanyat al cap d'un sol d'or (escut emprat almenys des de mitjan segle XX).

El municipi de Prat de Comte és situat al nord-est dels Ports de Beseit, és a dir, al límit amb la comarca del Baix Ebre (Paüls dels Ports), al vessant septentrional del Tossal d'en Grilló (1076 m).

La producció agrícola més important del terme és l'olivera, seguida de l'ametller i de la vinya; també la ramaderia té força incidència en l'economia del terme, amb una majoria de bestiar porcí. Hom explota des de la primèria del s.XX, argiles refractàries (unes cinc-centes tones anuals). Hi ha, també, pedreres d'extracció d'arena guix. El vi que s'elabora a Prat de Comte és emparat per la denominació d'origen de Terra Alta.

El poble de Prat de Comte (364 m) és enlairat a l'esquerra del barranc dels Corralassos i de la carretera. L'església parroquial dedicada a Sant Bartomeu fou reconstruïda després de la guerra civil en un estil eclèctic. La caseria s'agrupa entorn seu i se'n destaca el Carrer Major. La festa major se celebra per Sant Bartomeu. El poble té una gran devoció a la Mare de Déu de la Fontcalda i la tradició diu que un pastoret del Prat la descobrí, amagada dins una cova. Des de llavors Gandesa i Prat es disputaven la seva titularitat. El santuari de la Fontcalda és situat dins el terme de Gandesa, però més prop de Prat que d'aquella ciutat.

Horta de Sant Joan

El municipi d'Horta de Sant Joan és situat en la part meridional de la comarca, entre el Baix Ebre, a llevant, i a ponent, amb la comarca del Matarranya, que administrativament pertany a Aragó. En constitueix aproximadament la divisòria històrica el riu d'Algars, que, a més, constitueix el límit entre els bisbats de Saragossa i de Tortosa.

El 46% del terme és ocupat per bosc (alzinar amb marfull, pi blanc rojal i negral i roure valencià). Les terres de conreu són majoritàriament de secà. Més d'un 95% de les terres de conreu s'exploten directament per llurs propietaris; el 1978 hi havia 152 tractors, ço que representa un bon índex de mecanització, en gran part per causa de tenir la propietat molt repartida. Complementa l'economia la cria i engreix de bestiar, principalment porcí; de boví n'hi ha 70 caps en llibertat dalt el Port i 20 ramats d'oví amb 3200 caps.

Part dels pagesos són associats a la Cooperativa Agrícola, que fou fundada els anys seixanta. Es dedica a l'elaboració i la comercialització dels productes agraris. El vi que s'elabora a Horta de Sant Joan és emparat per la denominació d'origen de Terra Alta. A la població es cullen prop de 24000 càrregues de raïms.

Es coneixen com els fets d'Horta el conjunt d'esdeveniments que se succeïren a la vila durant la Guerra dels Segadors. Aleshores,

.../...

Arnes i Horta foren les dues úniques poblacions de Terra Alta que s'adheriren a la política castellana i secundaren l'exèrcit del marquès de Los Vélez. Si bé d'antuvi la vila era de part de les institucions catalanes, hi influïren poderosament en sentit contrari el rector parroquial i el comanador santjoanista. El 1640 la vila fou presa per assalt pel comanador Joan de Copons, amb l'ajut de les companyies de miquelets del capità Cabanyes. Copons havia estat delegat per a impedir el pas cap a Tarragona del marquès de Los Vélez. La vila aleshores fou saquejada.

Durant la Primera Guerra Carlina, Horta serví de refugi a les forces de Cabrera i fou escenari d'un violent combat el 1835.

De l'urbanisme de la població es destaca la Plaça Major, on hi ha la casa de la vila, magnífic edifici renaixentista, amb arcades de mig punt a la part baixa, finestrals sobre una cornisa al primer pis i un segon amb una galeria amb finestres de mig punt molt seguides; altres edificis de la mateixa vila també són porticats. Dels altres carrers es destaca el de l'Hospital, amb un portal de mig punt d'entrada a la vila, i també són força antics els de Botera, de Cavallers, de la Comanda, del Bonaire, etc. Hom pot esmentar també el raval de la Creu i el del Mur.

L'església parroquial, a la part baixa de la vila, és dedicada a Sant Joan Baptista. Construïda en època gòtica, té un bell absis poligonal, cobert amb volta de creueria, les cares del qual són perforades per finestrals biforats amb traceries ogivals.

Un altre casal antic és la Casa Membrado o del Delme, i de l'Hospital, avui quarter de la Guàrdia Civil, a part el carrer que duu el seu nom, se'n conserva la capella de la Mare de Déu dels Desemparats, avui usada com a caserna. De la de Santa Anna resten vestigis al costat de la muralla.

En la història de la pintura moderna, Horta de Sant Joan ha esdevingut un lloc de referència pel fet que hi residí Picasso en dues ocasions (1898-99 i 1909), a casa del seu amic Manuel Pallarès, en la segona estada realitzà algunes de les primeres teles dels inicis del cubisme, com la que ha esdevingut mundialment famosa La bassa d'Horta pintada el 1909.

L'edifici més important d'Horta de Sant Joan és l'antic convent franciscà de la Mare de Déu dels Àngels, conegut popularment per Sant Salvador d'Horta. És a 2 km a llevant de la població. És tradició no documentada, que la primitiva església fou construïda pels templers al s.XIII i que allà hi tenien un priorat de l'orde; al principi del s.XVI, després que el seu domini hagué passat als hospitalers, s'hi establí una comunitat de franciscans. A despit de les depredacions que va sofrir el convent durant la Guerra dels Segadors

.../...

pel saqueig dels valons i flamencs, mercenaris de les tropes castellanes, i pels francesos el 1810 i pel llarg abandonament consegüent a l'exclaustració, el seu conjunt monumental és encara molt notable i ara és en curs de revaloració amb una declaració monumental, que és el pas previ per a la seva restauració. És format per l'església amb el seu atri i la gran capella de Sant Salvador, el claustre i el gran casal del convent. La primitiva església fou ampliada en la seva part davantera per un atri i un cor gòtics probablement a la segona meitat del s.XV.

Darrere el convent s'inicia un camí que mena dalt la muntanya de Santa Bàrbara, guarnit d'antigues capelles o ermites; la més propera és la de Sant Onofre, un xic més enllà hi ha la de Sant Pau que féu erigir el matrimoni Galters de Vilanova i la Geltrú el 1700. Enfilada a la muntanya, en una cova protegida per una reixa, hi ha la imatge de Sant Salvador sobre una petita font que segons la tradició féu brollar el sant.

Horta és una de les poblacions amb més perspectives turístiques gràcies al Port i als rius del seu terme. Això fa que durant l'estiu la Fonda Miralles, amb trenta habitacions, sempre estigui en plena ocupació.

Al Port hi ha una reserva molt important de capra hispànica, amb uns 4000 caps, caçats només amb permisos especials. Hi ha també senglars.

Com a curiositats poden citar-se els ramats de bous i vaques en règim de total llibertat i vigilats pels rabadans; l'oliver mil·lenari de 17,40 m de diàmetre conegut pel Perot, situat a la partida de Creuetes; i la pedrera de marbre rosat amb vetes blanques situada al Mas d'en Quiquet, on visqué Picasso, en ple Port. Un indret singularitzat són les Roques de Benet, blocs monolítics de formes arrodonides visibles des d'una gran part de la Terra Alta.

*Vista general
de la vila d'Horta
de Sant Joan des
del camí que porta
als Ports*

GOIGS A LLAOR DE LA MARE DE DEU DE LA FONTCALDA

QUE ES VENERA
DE LA CIUTAT
BISBAT DE

EN EL TERME
DE GANDESA
TORTOSA

*Ja que en la Fontcalda feu,
Verge, tanta meravella:
als que us visiten en ella
dau-los salut, puix podeu.*

*En lo terme de Gandesa
lo cel ha volgut donar
una aigua tan singular
que sana la gent opresa,
Verge, ja que lo món creu
ser vostra tal meravella,
als que us visiten en ella
dau-los salut, puix podeu.*

*És aigua meravellosa
la d'esta font en la terra,
puix a qui la beu, desterra
tota passió dolorosa:
sent Vós la que ens socorreu,
sagrada mare i donzella,
als que us visiten en ella
dau-los salut, puix podeu.*

*Fontcalda i sagrada vena
sou, Verge, amb l'Esperit Sant,*

*que encengué del seu foc sant
i us féu font de gràcia plena:
ja que a vostra font voleu
dar d'eix foc una centella,
als que us visiten en ella
dau-los salut, puix podeu.*

*Senyal de vostre valor,
és beure d'esta font santa,
té contra mals virtut tanta
per nàixer l'aigua amb caldor;
on tot malalt, amb temps breu
sana de qualsevol mella,
als que us visiten en ella
dau-los salut, puix podeu.*

*En aquesta font se troba
remei a tot accident,
puix en ella tot dolent
sanitat complida cobra,
i perquè Vós ho voleu
se fa tanta meravella,
als que us visiten en ella
dau-los salut, puix podeu.*

*Esta font meravellosa,
Verge, se consagra a Vós,
on tot fet meravellós
és de vostra mà gloriosa:
puix en Vós lo Fill de Déu
s'encarnà, restant donzella,
als que us visiten en ella
dau-los salut, puix podeu.*

*Molts de graves malalties
ja de metges relinqüits,
en esta font favorits
sans veiem los demés dies;
per ço que d'ells vos doleu,
oïu, Verge, sa querella,
als que us visiten en ella
dau-los salut, puix podeu.*

*Puix amb esta aigua sabeu
obrar tanta meravella,
als que us visiten en ella
dau-los salut, puix podeu.*

Text clàssic, revisat: Dr. J. B. Manyà, prev.

Música popular, recollida, pel prof. M. Martínez.

Rescobla *Tornada*

Ja que en la font-cal-da feu-, Verge, tan- ta mera- vella: als que us vi- si- ten en ella dau-los
sa- lut, puix po- deu. En lo ter- me de Gan- desa lo cel ha- vol- gut do- nar una aigua tan sin- qu-
lar- que sa- na- la gent o- pre- sa. Verge, ja que lo món creu- ser vostra tal mera- vella,

¶ Ora pro nobis Sancta Dei Genetrix.

R. Ut digni efficiamur promissionibus Christi.

OREMUS

Concede nos famulos tuos, quaesumus, Domine Deus, perpetua mentis et corpori sanitate gaudere, et gloriosa beatæ Mariæ semper Virginis intercessione, a praesenti liberari tristitia, et aeterna perfrui laetitia. Per Christum Dominum nostrum.

- R. Amen.

(Amb llicència eclesiàstica)

ITINERARI DE LA MARXA

On 00' S'inicia la caminada en el mateix centre de Gandesa, a la plaça de la Farola; des d'on enfilem l'Avg. de València. Mes endavant agafem la carretera de Bot que passa pel carrer de Sant Miquel. Al final d'aquest torcem pel carrer del Calvari, on arrenca un camí en direcció Sud; aquí trobem els primers senyals blancs i grocs del sender de petit recorregut PR-C-27, que seguirem tota l'estona.

On 04' Bifurcació; el camí de la dreta puja a l'ermita del Calvari; però cal seguir rectes amunt per un camí recent que hom ha eixamplat a la dreta d'una torrentera. A dreta i esquerra se succeeixen vinyes i camps d'ametllers.

On 19' Deixem el camí carreter per agafar una sendera que puja fort cap a la dreta.

On 24' Hem pujat fins la carena, que cal resseguir per un corriol pedregós.

On 30' Font de l'Eura, d'aigua no potable. Parada de descans de 5 minuts.

On 35' Deixem la font pujant cap a l'esquerra fins a assolir novament la carena. Trobem una creu, que és l'esquelet d'un antic rètol, i, a l'esquerra, un petit pla que guaita sobre Gandesa. Hem de seguir la carena en forma ascendent. El camí és un xic esborradís i s'ha de buscar amb atenció car fou llaurat en diferents

.../...

llocs quan ICONA hi féu unes plantacions de pins. Cal estar amatents als senyals del PR. Passem ran d'uns rengles de xipresos i remuntem tot passant per davant d'un parell de coves fins assolir un altra cop la carena.

Ch 59 Som al peu d'unes roques de conglomerat; hem d'enfilar-nos per una escletxa que presenta un xic de dificultat. Un cop som dalt el camí, continuem caranejant.

Si algú no vol enfilar-se per l'escletxa, pot continuar per un corriol, poc fressat, cap a l'esquerra, que planeja per sota la roca fins a trobar una cruïlla d'un altre sender senyalitzat amb ratlla blanca i un rètol que diu: "Àrea d'ICONA"; cap avall "LA FONTETA"; cap amunt "GANDESA"; trobem un altra rètol que diu: "PUIG CAVALLER" "BOT". Els que han seguit aquesta opció, doncs, segueixen amunt fins a retrobar el sender dels que han pujat per l'escletxa. Som al coll del Puig Cavaller. Parada de descans 5 minuts.

Ch 69 Seguir l'esquenall fins assolir la gran roca que forma el cim. Deixem una sendera que va cap a la dreta i que també puja al cim passant pel costat de ponent. El camí esdevé molt aeri mentre transcorre pel sota-cingle; trobem un seguit de balcons, tot vorejant la roca per la banda llevantina. La panoràmica és formidable.

Ch 70 Som a l'extrem S.E. de la

.../...

gran plataforma rocosa; d'aquí pugem al vèrtex geodèsic situat uns pocs metres sobre nostre; cal anar planejant fins l'extrem S.O. i d'aquí per un graonat fàcil, pujar a la gran plataforma de conglomerat.

lh 30' Cim del Puig CAVALLER, el punt més alt de la Terra Alta, amb una altitud de 709m. Fem parada de descans de 15 minuts per contemplar la panoràmica; observem si el dia es clar: La gran plana de la Terra Alta, Gandesa, Corbera d'Ebre, Serra de Cavalls, Serra de Pàndols, Serra de Cardó, L'Ebre, El Caro, Bot, Horta de St. Joan etc.. De retorn a l'extrem S.E. de la roca, continuem carenejant cap el S.E. per un camí rocós que ens recorda el Montsant.

lh 38' Hem baixat fins la collada on s'inicia el barranc de l'Infern, que baixa en direcció Oest; anem sempre prop de la carena.

lh 48' Collada al final del barranc de les Caragoles, que també baixa cap a ponent. Després d'haver passat la collada, baixem pel talvenc de la banda N.E.; davant nostre veiem Corbera i cap a l'esquerra Gandesa. Més avall anirem de flanc, conservant altura pel vessant dret de la vall del Mas d'Ensunyer.

lh 56' Passem per una escletxa de la cresta rocosa i guaitem a la banda solana;

sota nostre tenim els cultius de la coma del Mas de Torner, on hem de baixar; de moment anem flanquejant sense perdre molta alçada.

2h 01' Som al primer llom transversal, precisament el que puja del Mas de Torner. El seguim tot baixant molt ràpidament. Veiem a mà dreta que emergeix del fons de la vall de Navarro una agulla rocosa, molt supèrva, anomenada del Frare.

2h 10' Voregem, per la dreta, el dipòsit de l'elevació d'aigua de l'abastament de Gandesa; al seu darrere hi ha el Mas de Torner. Continuem per un camí carreter que passa entre conreus.

2h 13' Trobem un rètol indicador d'aquest PR-C27 que diu: Puig Cavaller 1h, Gandesa 2h. També hi ha un altre rètol del GR 7-1 on llegim: FONTCALDA 1h, Prat de Comte 2h 15'. Aquí fem una parada de descans de 5 minuts.

2h 19' Continuem ara pel GR 7-1 en direcció S.E. fins a trobar la pista de la Fontcalda, llavors torcem cap a l'esquerra, seguint els senyals blancs i vermells, sempre per pista.

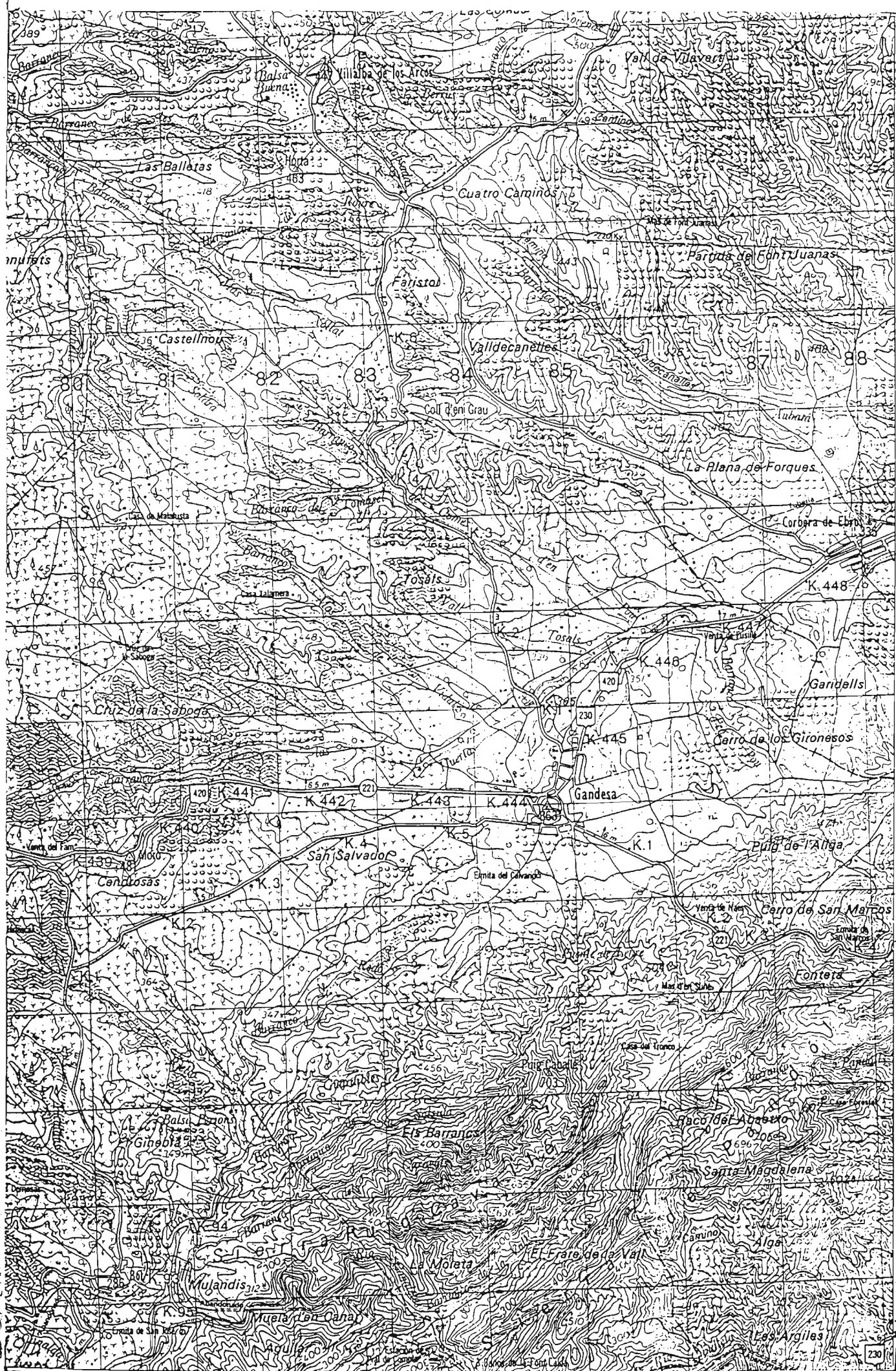
2h 40' Bifurcació. A l'esquerra aniríem a Gandesa, ara doncs hem de seguir rectes; a la nostra dreta hi ha un rètol de fusta, mig confús, que diu: Fontcalda. Anem pel fons del barranc.

- 2h 43' Després de passar per sota d'una conducció d'aigua arribem a la Fonteta; deu d'aigua en una esplanada condicionada amb bancs, taules i focs per coure a la brassa. També hi ha un motor de museu i una placa amb una gravació dedicada a l'home que portà el primer enllumenat en aquest lloc. Parada de descans de 10 minuts.
- 3h 05' Seguim cap on hi ha el rètol indicador dels GR. Emprenem la direcció que diu: Gandesa 40', pujant per una carrerada que ens duu a la pista de la Fontcalda, que seguim cap a la dreta.
- 3h 08' Deixem la pista poc abans d'arribar a la carretera, torçant a l'esquerra. Aviat pugem fort, paral·lelament a aquella; és un camí de bast.
- 3h 18' Decanem cap a l'esquerra per un camí carreter en sentit oposat a la carretera, vers un dipòsit circular de l'abastament d'aigües a Gandesa.
- 3h 21' Som al Coll de la Font, el dipòsit queda a la nostra esquerra. Veiem Gandesa davant nostre; continuem davallant del coll pel costat del dipòsit de ciment.
- 3h 25' Agafem un camí carreter i ample, paral·lels a la carretera i entre marges; vers Gandesa que tenim davant nostre.
- 3h 37' Entrem de nou a Gandesa per la carretera de Tortosa.
- 3h 40' Enfilem la Avg. Franquet, Avg. València per finir de nou a la plaça de la Farola.

Horari real de marxa 3h

Temps de parades 40'

JUSTIFICACIÓ

D'AQUEST TREBAL SE N'HAN FET UN TOTAL DE SEIXANTA EXEMPLARS NUMERATS. L'EDICIÓ HA ESTAT PATROCINADA PER L'AJUNTAMENT DE VILANOVA I LA GELTRÚ MITJANÇANT UNA SUBVENCIO QUE LA REGIDURIA DE CULTURA CONCE-
DÍ A LA SECCIÓ DE CULTURA DE L'A.E.TALAIA

+++++

Exemplar nº **31**

Vilanova i la Geltrú, 31 de maig del 1987

Han preparat aquesta catorzena sortida i col.laborat en la confecció d'aquest treball, els membres següents de la Secció de Cultura:

Jani FERRER
Ramon CASES
Antoni SAGARRA
Virtut CASTRO
Josep M. ALSO
Salvador BUTÍ
M.Carme BARCELÓ

Protagonistes de la mascarada del casament i de la mort del gat, de Prat de Comte, a la Terra Alta.

